

Yolanda Bloemen en Seijo Epema

Maar daarna wordt het dag, en verschijnen de vogels
weer

Over *De wereld is niet stuk te krijgen* van Maxim Osipov

Yolanda Bloemen (1955) is slavist, literair vertaler en uitgever van Uitgeverij Plantage. Na haar studie Slavische taal- en letterkunde in Leiden studeerde ze in 1982-1983 aan de Staatsuniversiteit van Leningrad. Zij vertaalt uit het Russisch en Italiaans en schrijft over literatuur, vertaalpraktijk en Russische actualiteit. Voor de Russische Bibliotheek van Uitgeverij Van Oorschot vertaalde ze meerdere klassieke Russische werken en een keuze uit het werk van Daniël Charms. Met de vertaalgroep Hompsy van Wijk houdt ze zich bezig met het vertalen van modern Russisch toneelwerk.

Seijo Epema (1963) is docent Russisch en Engels. In Leiden volgde hij het mastervak Literair Vertalen Russisch-Nederlands bij Yolanda Bloemen, waarna zij samen een aantal verhalenbundels vertaalden. Ook hij is lid van de vertaalgroep Hompsy van Wijk. Daarnaast verzorgt hij als liefhebber van Nederlandse kunst en architectuur rondleidingen in Den Haag, Delft en Amsterdam.

‘Maar daarna wordt het dag, en verschijnen de vogels weer’ was hun beider bijdrage aan de Vertalersgeluktournee 2022 en verscheen eerder op de website van het Nederlands Letterenfonds.

Maxim Osipov (Moskou, 1963) is schrijver en cardioloog, en publiceerde in Rusland meerdere bekroonde verhalenbundels die ook daarbuiten veel aandacht kregen. De wereld is niet stuk te krijgen was de eerste Nederlandse vertaling van zijn werk (10 drukken!) en eind 2022 verscheen zijn tweede bundel verhalen, Kilometer 101. In het project ‘Uitgesteld geluk’ is ook een Friese vertaling van een van zijn verhalen verschenen (door Martsje de Jong). Na de inval in Oekraïne heeft hij Rusland verlaten. Hij woont nu in Nederland en is in het academisch jaar 2022-2023 schrijver / gastdocent aan de Universiteit Leiden.

Maar daarna wordt het dag, en verschijnen de vogels
weer

Over *De wereld is niet stuk te krijgen* van Maxim Osipov

Aan het vertalen van Maxim Osipovs eerste verhalenbundel begonnen we in 2020, het boek verscheen in februari 2021. Kort voor verschijnen deden we het voorstel de titel van het boek – dat oorspronkelijk naar de Russische uitgave *Steen, papier, schaar* zou heten – te veranderen in *De wereld is niet stuk te krijgen*, een citaat uit het inleidende verhaal van de bundel. Schrijver en uitgever gingen hierin mee. Inmiddels is er zoveel gebeurd in Rusland en Oekraïne dat de titel extra lading heeft gekregen. Wat nu in die titel meeklinkt is: Oekraïne is niet stuk te krijgen. En ook: Rusland, wat ben je in godsnaam aan het doen. De Russische inval op 24 februari 2022 heeft diep en pijnlijk ingegrepen, Oekraïne is verraden door zijn broedervolk, het leven is veranderd. In Oekraïne, in

Rusland, bij ons. Zoals velen zeggen: wij, in het westen, hebben onze naïviteit, onze onschuld verloren. Een Moskouse schrijver, Lev Rubinstein, omschreef het, geparafraseerd, zo: tot nu toe leefden we in een tijd ‘na’. Ná Auschwitz, ná de Tweede Wereldoorlog, ná het uiteenvallen van de Sovjetunie. Dat dachten we, maar het bleek dat we feitelijk leefden in een tijd ‘vóór’. Vóór de oorlog in Oekraïne. Deze oorlog heeft het leven voorgoed veranderd.

Een paar dagen na de Russische invasie in Oekraïne stond Maxim Osipov bij een kleine demonstratie in zijn woonplaats Taroesa; hij had een bord in zijn handen waarop stond ‘Kaïn, waar is je broer Abel?’ Achter hem stond een groot protestbord: ‘Nee tegen de oorlog’. Oorlog, het woord dat niet gebruikt mag worden in Rusland. Een paar dagen later vloog Osipov met zijn vrouw naar Jerevan, weg uit het land waar zaken niet bij hun naam genoemd mogen worden.

Vertalersgeluk – het was de naam van een tournee rond en met vertalers die genomineerd waren voor de Europese Literatuurprijs. De term geluk is nu – al helemaal voor iedereen die zich met Russische literatuur, cultuur en geschiedenis bezighoudt – een lastig te hanteren begrip. Oekraïne – het land, de mensen, de cultuur – wordt gruwelijk belaagd. Oekraïne, een land dat altijd zo nauw verbonden is geweest met Rusland en met de Russische literatuur.

In een kort essay dat Osipov schreef in de eerste dagen van de oorlog haalde hij een Bijbeltekst over Kaïn en Abel aan:

En hij zeide: Wat hebt gij gedaan? Hoor, het bloed van uw broeder roept tot Mij van de aardbodem. En nu, vervloekt zijt gij, ver van de bodem, die zijn

mond heeft opengesperd om het bloed van uw broeder van uw hand te ontvangen. [...] een zwerver en een vluchteling zult gij op de aarde zijn.

Osipov vervolgt in deze tekst:

Mijn vader, Aleksander Fichman, is geboren in de stad Proskuriv in het westen van Oekraïne. In juni 1941, in de eerste dagen van de oorlog, vertrok hij samen met zijn ouders en oudste zussen uit zijn geboortestad en hij zou er nooit meer terugkomen.

Zo verging het Osipovs vader – zal Maxim Osipov zelf ooit nog in Rusland, in zijn geliefde stad Taroesa terugkomen? Of zal hij ‘een zwerver en een vluchteling op de aarde’ blijven? Dit is de treurige vraag die we ons nu stellen.

Over nu naar de praktijk van het vertalen van Osipovs teksten. Reacties van lezers op Osipovs werk waren uiteenlopend. Velen waren enthousiast, van sommigen hoorden we dat ze de verhalen tamelijk lastig te lezen vonden. Daarin zou je als vertaler impliciet het verwijt kunnen horen dat de teksten misschien niet helemaal begrijpelijk vertaald zijn. Maar ook wij als vertalers vonden het lang niet altijd eenvoudig Osipovs teksten direct te doorgronden. Een verklaring voor de barrière die sommigen ervaren is onder meer te vinden in de structuur van zijn proza. Osipov heeft een karakteristieke, lapidaire verteltrant, waarbij het perspectief regelmatig verspringt.

Zijn schrijfstijl is vaak heel associatief. In zijn dialogen zijn dikwijls ook gedachten opgenomen die dan voor een deel weer in de directe rede beantwoord worden. Omdat het Russisch niet met aanhalingstekens werkt, maar met streepjes de directe rede aangeeft, alleen waar die begint, is soms nauwelijks duidelijk wie wat zegt of denkt. Een raad aan de lezer is om daar niet al teveel bij stil te staan en gewoon door te lezen als was het een soort *stream of consciousness*. Deze stijlelementen willen we als vertalers uiteraard niet wegwerken; dat zou afbreuk doen aan Osipovs manier van schrijven en de vaak kernachtige manier van uitdrukken in het Russisch.

Een ander kenmerk van Osipovs proza is het veelvuldig citeren uit literatuur en Bijbel, net als zijn verwijzingen naar gebeurtenissen uit de recente geschiedenis. Als vertaler staan we hierbij voor de keuze om ofwel noten op te nemen, ofwel de verwijzingen door een kleine toevoeging in de tekst te verduidelijken – dat laatste had onze voorkeur, maar het zou te veel worden en daarom hebben we toch een notenapparaat opgenomen. Literaire citaten vertalen we zelf of we kijken wat andere vertalers ervan gemaakt hebben. Dat vergt soms wel enig speurwerk naar de precieze vindplaats. Lukt het niet om die te lokaliseren of is er geen vertaling, dan maken wij zelf een vertaling; bij poëzie natuurlijk met handhaving van rijm, metrum en stijlregister.

Vaak krijgen we vragen over hoe het vertalen met zijn tweeën in zijn werk gaat. Een eerste vereiste is natuurlijk dat beide vertalers een gevoel voor taal hebben dat op elkaar aansluit – en zeker ook dat ze wat van elkaar willen aannemen. Het praktische

procedé bij een verhalenbundel is relatief eenvoudig. Deel de verhalen door twee, zodat ieder ongeveer evenveel woorden heeft, vertaal je deel, stuur elkaar het resultaat, lever commentaar op elkaar, kom tot een oplossing. Zorg dat je termen gelijk vertaalt, je interpunctie overeenkomt, je stijl ongeveer hetzelfde is en redigeer, redigeer, redigeer. Het kost iets meer tijd, maar twee weten meer dan één, en er is altijd de mogelijkheid tot overleg – en tot verzuchtingen als het werk even niet vlot. Nog een klein geheimpje: Seijo's vrouw is Russisch, dus waar we iets niet goed hebben begrepen krijgen we dat wel te horen! Eigenlijk is zij nog een toegevoegde *proofreader*. Het wat eenzame werk van de vertaler achter de computer wordt op deze manier een stuk minder eenzaam; het samen vertalen heeft voor ons duidelijk meerwaarde.

Een citaat tot slot uit het eerder genoemde inleidende verhaal uit 'De roep van een tamme vogel'. Osipov schreef dit verhaal, waaruit wij de titel van het boek hebben geput, in 2010, maar als je het nu, na het uitbreken van de oorlog in Oekraïne leest, krijgt het een bijna profetische lading:

Om het even of het nou in Moskou, Petersburg of de provincie is, het leven is angstaanjagend. Laat ik zeggen, óók angstaanjagend. In het leven komen dingen voor waar je onmogelijk over kunt schrijven: de dood van onschuldige slachtoffers, waaronder jongeren, of ook kinderen. De verschrikkelijke ervaring van hun dood die ons bespaard had moeten blijven. Die ons altijd bijblijft. Die je niet van je af kan schreeuwen en verjagen.

Maar daarna wordt het dag, en verschijnen de vogels weer. De vogelen des hemels, de tamme en de wilde vogels, vogels van allerlei pluimage. De wereld is niet stuk te krijgen, wat er ook gebeurt. Zo zit hij in elkaar.